

Erfgoed Brussel

U

34

Lente 2021

urban.brussels

Dossier **KLEUREN
EN TEXTUREN**

Café Le Cirio

Vrijwaring van de materialen van een symbolische plek in Brussel

EMMANUELLE JOB

CONSERVATOR-RESTAURATEUR VAN KUNSTWERKEN
AUTEUR VAN VOORSTUDIES IN HET KADER
VAN HET RESTAURATIEPROJECT

FLORENCE DONEUX

ARCHITECTE (ARCHITECTURES PARALLÈLES BV)
ASSISTENTE AAN DE ULB – FACULTEIT LA CAMBRE-HORTA

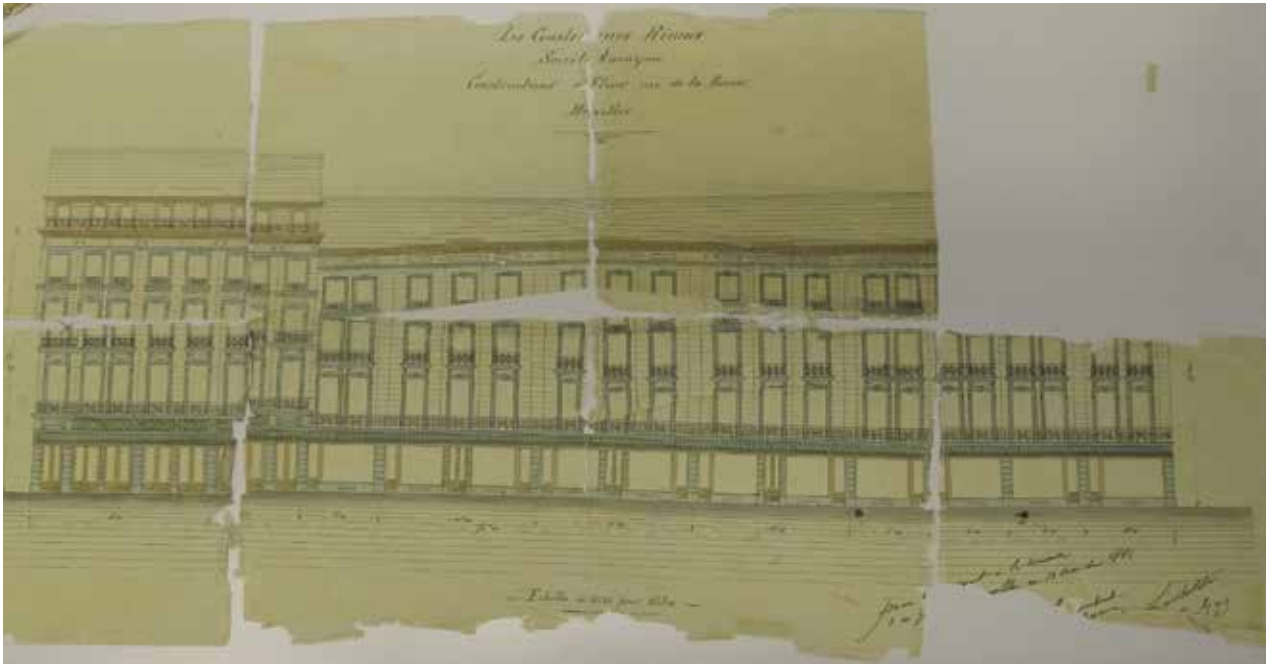
NVDR Het interieur van het emblematische Brusselse café *Le Cirio* is bijzonder rijk aan kleuren en texturen. In hun relaas over de restauratie en met een bijdrage van Wivine Waillez, nemen architecte Florence Doneux en restauratrice Emmanuelle Job ons mee terug naar de beginjaren van het café en de geschiedenis van zijn decors.

ENG

Le Cirio café Preserving the materials of a totem of Brussels life

Some of the most iconic Brussels cafés dating from the late 19th century remain, first and foremost, places to meet others, with the atmosphere created by the history of the location and the timelessness of the decor being crucial to their enduring appeal. The most significant examples are now listed, often for their façade or their warm and sumptuous interior decoration. *Le Cirio*, plying its trade at numbers 18 and 20, rue de la Bourse/Beursstraat, expanded considerably between 1887, when it first appeared in business directories, and 1923. Today's café retains not only the layout from the 1923 alterations but also their ambiance, colours, materials, and so on. The walls of the three adjoining rooms are mainly upholstered with embossed wallpaper and fitted out with varnished panels underneath as well as mirrors... The *Le Cirio* restoration project has demonstrated the importance of preliminary studies in determining the best way to approach restoration work.

In particular, historical and stratigraphic research helped to provide a benchmark for restoring the interior decorative elements and also yielded the documentation required for reconstructing and repainting the building's 'original' canopy, of which only a few metal components had been preserved from the late 19th century.

AFB. 1
Vooraanzicht van de gevels in de Beursstraat door Charles Gys (1883-1886). (© SAB)

Café *Le Cirio* is een van de laatste Belle Epoque-café's in Brussel. Het heeft zijn authenticiteit kunnen behouden en maakt nog steeds wezenlijk deel uit van het leven van de Brusselaars. Wie er binnenstapt, komt terecht in een tijdloze omgeving, omringd door materialen en kleuren die een rijke geschiedenis ademen. Koperreflecties, geslepen spiegelglas, de transparantie van de glazen – netjes op een rij achter de bar, vitrinekasten vol voorwerpen die door de jaren heen werden verzameld en de verscheidenheid van de rijkelijke muurdecoraties dragen bij tot de schoonheid van deze plek. In de loop der jaren is het, als was het een vast theaterdecor, een vertrouwde plek geworden.

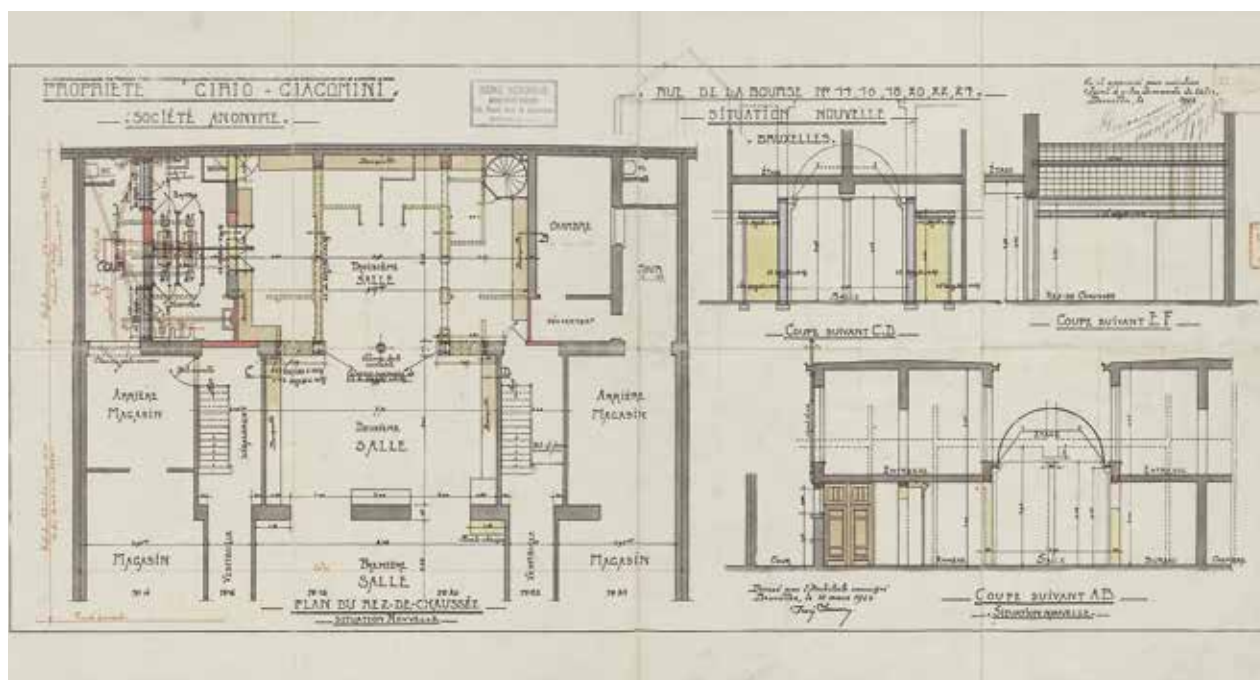
Café *Le Cirio* en zijn pui zijn sinds 3 maart 2011 beschermd als monument vanwege hun historische, esthetische en volkskundige waarde¹. Het besluit somt heel nauwkeurig alles op wat beschermd is, van de buffetkast achter de toog tot de parfumerdeler van het eau de Cologne-merk 'Boldoot' in de toiletten. De luifel, gemeenschappelijk voor de huisnummers 4 tot 40, maakt deel uit van het beschermde landschap van het Beursgebouw. In dit artikel beschrijven we alle etappes van het technisch onderzoek

naar de materialen van het cafédecor. De studies werden uitgevoerd in het voorjaar van 2015 en kaderen in het restauratieproject van de luifel en het interieur van het etablissement.

DE CAFÉS IN BRUSSEL

Het thema van estaminets en café's kwam al vaak aan bod in de meest uiteenlopende werken. In dit artikel is het niet de bedoeling om de evolutie van die drankgelegenheden te schetsen. We onthouden vooral dat de opkomst van de café's in Brussel er later kwam dan in andere grote Europese steden. De toename van het aantal etablissementen is nauw verbonden met de aanleg van de grote lanen na de overwelving van de Zenne in 1871. De eerste café's openden hun deuren voor een burgerlijk cliënteel op zoek naar vertier en nachtleven. Ze zijn in het algemeen groter dan de estaminets, maar ook comfortabeler en voorzien van moderne technieken. Enkele historische café's uit de Belle Epoque-tijd zijn vermaard om hun luxueuze interieurs en monumentale decoratie (bijvoorbeeld café *Métropole*). Andere zijn iets intimistischer. De *Falstaff* is daar een mooi voorbeeld van, met zijn houten lambriseringen die

¹ Uittreksel uit het beschermingsbesluit: "De *Cirio* is in dit geval een bijzonder merkwaardige realisatie die in grote mate resulteert uit de evolutie van de plaats en de accumulatie van decoratieve elementen die bijdragen tot het origineel karakter van het café en aan de sfeer van de plaats, zoals de eigenaars zelf dit opmerken."

AFB. 2
Plan van de werken van 1923.
(© SAB)

bepalend zijn voor de warme sfeer. Ook café *Le Cirio*, met zijn authentieke en originele karakter, getuigt nog van die vervlogen tijden.

GESCHIEDENIS VAN CAFÉ LE CIRIO

De gebouwen met huisnummer 4 tot 40 in de Beursstraat werden in 1883-1886 ontworpen door architect Charles Gys voor de maatschappij *Les constructeurs réunis*.² (AFB. 1) De gevels vormen een eclectisch geheel met neoclassicistische inslag dat zeer eenvoudig oogt.³ Elk huisnummer heeft een handelszaak op het gelijkvloers.

Francesco Cirio (Nizza Monferrato 1836 - Rome 1900), de Italiaanse zakenman achter de conservenfabriek en de wijndegustatiesalons die overal in Europa werden opgericht, opent op huisnummer 20 in de Beursstraat een filiaal waar hij zijn producten verkoopt. Er hoort ook een degustatiesalon bij, gevestigd op huisnummer 18. Al in 1885 vermeldt de 'almanak van koophandel' *Cirio, F. - Dépôt de produits d'Italie* op huisnummer 20. Vanaf 1887 wordt dezelfde activiteit opgegeven voor de huisnummers 18-20. Decorelementen zoals portretten, de medailleverzameling die de verdiensten van het *Maison Cirio* illustreert of de brief van

de vergunningsaanvraag uit 1894, gericht aan de burgemeester en schepenen van de Stad Brussel voor de vestiging van een degustatiesalon, getuigen vandaag nog van deze eerste bestemming.

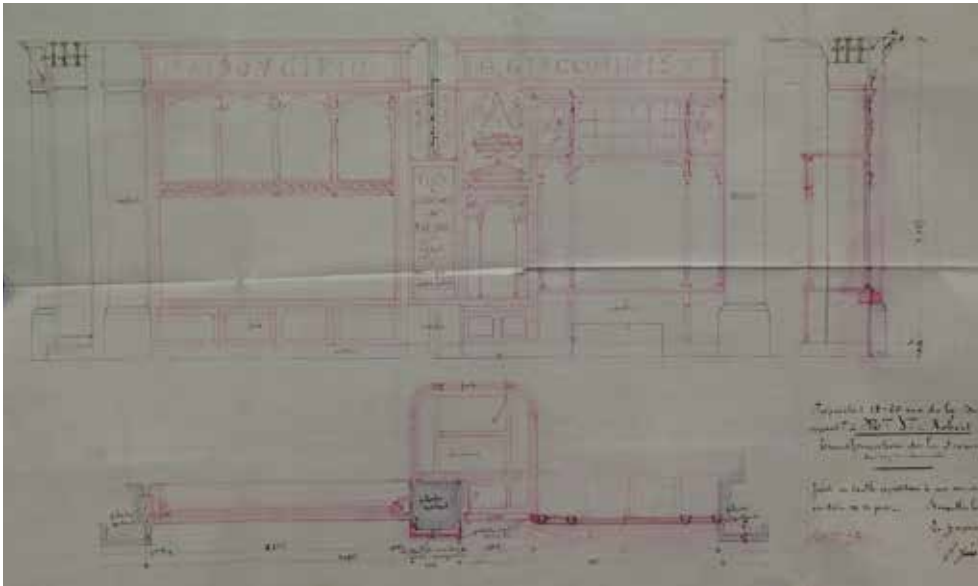
De huidige configuratie van het café is het resultaat van opeenvolgende aanpassingen en uitbreidingen waarvan we de belangrijkste data meegeven:

- 1887: vermelding van *Le Cirio* op de huisnummers 18 en 20⁴;
- 1909: nieuwe cafépui ontworpen door Henri Coosemans; deze pui bestaat vandaag nog steeds;
- 1919: eerste wijziging van de derde zaal door architect René Serrure;
- 1923: uitbreiding van de derde zaal door architect René Serrure (plannen met datum en handtekening. Deze situatie, die overeenstemt met de huidige configuratie van het café, werd gekozen als referentie voor het restauratieproject) (AFB. 2);
- 1953: vervanging van de onstabiel geworden beglaasde luifel door een nieuwe, vereenvoudigde structuur aangevuld met trekchoren aan de buitenkant om een perfecte stabiliteit te garanderen;
- 1979: binnen- en buitenwerken aan de gevel;

2. In 1883-1886 werden de eerste bouwvergunningen afgeleverd.

3. Beschermingsbesluit – bijlage 1.

4. Beide huisnummers zouden toen zijn samengevoegd. Stonden ze al van bij het begin met elkaar in verbinding? Het beschermingsbesluit vermeldt 1890 als jaar waarin de beide ruimten één geheel gingen vormen.

AFB. 4
Ontwerp van de pui door
H. Coosemans, 1909. (© SAB)

AFB. 3
Luiifel, Beursstraat 18- 20, vóór de werken. (© //A - Florence
Doneux)

AFB. 5
Huidige pui van café Le Cirio. (A. de Ville de Goyet, 2020
© urban.brussels)

- 1980: de derde zaal wordt opgedeeld om er de keuken te installeren;
- 2015: begin van de studies voor het restauratieproject op vraag van de eigenaar, in nauwe samenwerking met urban.brussels (directie Cultureel Erfgoed) en met de financiële steun van het Gewest (AFB. 3 en 5).

DE CAFÉPUI

De huidige cafépui dateert uit 1909 en werd ontworpen door Henri Coosemans.⁵ (AFB. 4) Van deze architect is weinig bekend. Slechts enkele gegevens zijn terug te vinden in de almanakken van koophandel, die hem vernoemen als schrijver-decorateur gevestigd in

⁵ SAB, Fonds Openbare Werken, OW 24561.

AFB. 6
Impostvenster van de inkomdeur van café *Le Cirio*, gereconstrueerd, 2020. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

de Koningsstraat 15 in Brussel. Zijn winkel zou versierd zijn geweest met muurschilderingen of fresco's van Gabriel Van Dievoet (1885-1934)⁶, een tijdgenoot van Adolphe Crespin en Privat Livemont. Over de eerdere cafépui, die misschien stamde uit 1886-1887, toen het etablissement werd geopend, zwijgen de archieven en hebben we dus geen informatie gevonden. De cafépui, in neo-renaïssancestijl, heeft een marmeren sokkel en donker, verguld houtwerk. Het decor bestaat uit 'kariatiden, grotesken, arcaden op fijne bronzen kolommen met ionische kapitelen'⁷. Zoals de meeste cafépuien in de straat onderscheidt die van café *Le Cirio* zich duidelijk van het neoclassicistische karakter van de rest van de gevel.

In 2018 werden enkele retouches uitgevoerd aan het houtwerk en de inkomdeur. Daarbij werd het impostvenster met geëtste decoratie en het opschrift 'DEGUSTATION' gereconstrueerd. Dat was immers doorboord door een grote verluchtingspijp voor een rookextractor. Hierdoor was de inscriptie niet meer leesbaar (AFB. 6).

AFB. 7
De pui met de bijgewerkte originele belettering boven de vitrine. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

6. Informatie op Wikipedia – zoekopdracht "Gabriel Van Dievoet". Geraadpleegd op 29 maart 2020.

7. Uittreksel uit het beschermingsbesluit.

Het imitatiebrons van de luifel in de Beursstraat

Bij de bouw in 1883 waren de gebouwen in de Beursstraat (de huisnummers 4 tot 40) voorzien van één doorlopende stalen luifel. Opmetingen/tekeningen en oude foto's leveren informatie over de configuratie van de originele bewerkte consoles. Over de bedekking bestaan echter geen gegevens, met uitzondering van enkele totaalbeelden die helaas weinig details prijsgeven. De bedekking bestond oorspronkelijk waarschijnlijk uit doorzichtig gehamerd glas met zonnententen met witte en gekleurde strepen (volgens de aanbevelingen die in 2014 werden geformuleerd door de Directie Monumenten en Landschappen (vandaag de directie Cultureel Erfgoed).

De oorspronkelijke luifel is deels bewaard gebleven (van huisnummer 14 tot huisnummer 24) doordat de driehoekige consoles van de structuur regelmatig werden onderhouden. Alle handelszaken in de Beursstraat – en hun puien – hebben sinds 1883 hun eigen evolutie ondergaan. De eigenaars van de verschillende panden kozen ook elk hun kleur voor het schilderen van de luifel. Daarvan getuigen de kleuren van de bewaarde elementen. Die zijn nog te zien ter hoogte van de bewerkte consoles tussen de huisnummers 14 en 24 en op enkele regenafvoerpijpen van de huisnummers 4, 14, 24 en 40. De resterende elementen van de consoles toonden allemaal dezelfde stratigrafie met 11 opeenvolgende overschilderingen.

Uitgaande van het stratigrafisch onderzoek, werd in overleg met de directie Cultureel Erfgoed beslist om de luifel te herschilderen in een gepatineerd imitatiebrons. Deze kleur komt immers overeen met wat teruggevonden werd op de overgebleven oorspronkelijke elementen en werd geïdentificeerd als behorend tot de tweede interventie. Ze was samengesteld uit twee lagen (een lichtgroene onderlaag en een donkergroene deklaag rijk aan bindmiddel). Een dergelijke imitatiebronzes afwerking vinden we ook terug in een ander gebouw in het stadscentrum, namelijk op de gietijzeren kolommen van de oude elektriciteitscentrale in de Sinte-Katelijnestraat 9-19 (1901-1903). De wil om een fraaiere afwerking te imiteren kwam dus vaker voor in die tijd. De smeedijzeren luifel, gereconstrueerd op basis van documenten, werd in 2018 voorzien van een verflaag waaraan goudschilders werden toegevoegd om met slechts één laag het bronzen aspect te verkrijgen.

Luifel na de restauratie. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

AFB. 8-9-10
Overzichtsbeelden van het café na de werken, achtereenvolgens de eerste zaal, tweede zaal, derde zaal. (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels)

8. Het opschrift 'GROS ET DETAIL' wordt in de almanakken van koophandel voor het eerst vermeld vanaf 1907 voor de huisnummers 18 en 20.

9. AUGUSTYNIAK, A.-S., *Rapport d'intervention pour l'étude stratigraphique de l'enseigne du Cirio*, maart 2018.

10. *Idem*, p. 9.

11. Een definitieve versie van de plannen is uit de dossiers OW2456 verdwenen, net als een brief waarin de verschillende wijzigingen ten opzichte van het eerste ingediende plan werden opgesomd.

Achter de reclameborden bovenaan de ramen aan de rechterkant was ook een reliëfbelettering te zien (AFB. 7). Bij de restauratie van de luitel, na demontering van de recentste panelen, werd het opschrift 'GROS & DÉTAIL'⁸ aangetroffen en aan nader onderzoek onderworpen⁹. De letters zijn waarschijnlijk vervaardigd uit zink en werden op een beschilderd houten paneel genageld. Stratigrafisch onderzoek bracht tal van veelal identieke ingrepen aan het paneel en de letters aan het licht die het contrast en het reliëf, gecreëerd door de originele afwerking van het

verguldsel op de zinken letters, verzachtten. In het geval van de belettering "is de oudste interventie een verguldsel aangebracht op een dikke, doorschijnende gele laag die het goudblad een zeer strak en glad aspect verleent, vergelijkbaar met dat van een gepolijst verguldsel of achter glas geschilderd goud."¹⁰ Dit uithangbord, waarschijnlijk uit de tijd dat de cafépui werd gebouwd in 1909, wordt nochtans niet aangeduid in het ontwerp van H. Coosemans.¹¹ De ontdekkingen achter het uithangbord 'TUBORG' op huisnummer 20 werden ontstof. Het houten achtergrondpaneel werd opnieuw geschilderd en de omlijsting van gemouleerd hout werd gerestaureerd. Het (opnieuw) vergulden van de belettering vereiste echter de volledige demontering van de structuren en zinkfolies, waardoor de oorspronkelijke materie waarschijnlijk verloren zou gaan.

HET INTERIEUR, EEN PALET VAN KLEUREN EN MATERIALEN

Het interieur van café *Le Cirio* (AFB. 8 t.e.m. 10) bestaat vandaag uit drie opeenvolgende gelagzalen, op de huisnummers 18 en 20 in elkaar overvloeiend via grote openingen in de scheidingsmuren. De decoratieve elementen maken

wezenlijk deel uit van het café: het tochtportaal met de gebogen ruiten, de lambrisingen en de zitbanken, de spiegels en de hangkasten, het behangpapier en de oude reclamepanelen. De decoratie is in elke zaal verschillend maar vergelijkbaar qua materialen en texturen. De warme kleuren, het verguldsel en – op een subtielere manier – het vernis van het houtwerk worden gereflecteerd in de spiegels.

Onderaan zijn de muren grotendeels bedekt met een donkerhouten geverniste lambrising. Ook de hangkasten, spiegelomlijstingen en radiatorkasten in de laatste zaal bestaan uit hout met een geverniste afwerking. Geprofileerd schrijnwerk en met fluweel bedekte zitbanken absorberen deels het geluid en dragen hierdoor bij tot de akoestiek in het café.

Het meubilair, waarvan de meeste tafels en stoelen vrij recent zijn, werd niet beschermd. Uit de waarnemingen bleek dat de huidige bruinroodachtige fluwelen afwerking met gedecoreerde banden met zekerheid de derde generatie bekleding is (ze dateert van eind jaren 1990). De tweede generatie kon worden geïdentificeerd op foto's uit de jaren 1980: een fluwelen bekleding met rode, groene en gouden strepen.¹² Op één barkruk in de derde zaal werd een met nagels aangebrachte zitting in bloedrood glanzend simili leder aangetroffen. Deze zou tot de eerste gekende generatie behoren en was nog te zien in een scène uit de film *La Bande à Bonnot* uit 1968.

Het bovenregister in de drie zalen is bedekt met reliëfpapier. Tijdens de voorstudies in 2017 werd in de derde zaal een donker Japans behangpapier geïdentificeerd, onder een rood brocardpapier dat vandaag nog te zien is. Tijdens de werken en de afbraak van de scheidings- en voorzetwanden van de keuken werden ook restanten aangetroffen van een papier dat vergelijkbaar is met het Japanse behangpapier op de kolom tussen de tweede en de derde zaal.

Oorspronkelijk kreeg de derde zaal daglicht via de lichtkoepel met drie wanden. Om onderhoudsredenen en om vandalisme te voorkomen, werd deze een twintigtal jaar geleden bedekt met een houten beschermstructuur met afdichting. Het wisselende daglicht heeft dus momenteel geen invloed meer op de perceptie van de weelderige, eclectische en warme decoratie die zo kenmerkend is voor café *Le Cirio*.

AFB. 11
Stratigrafie van het behangpapier van de eerste zaal. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

DE VOORSTUDIES VAN DE DECORATIEVE AFWERKING

Uit het onderzoek van de plannen en de analyse van de brieven en facturen die worden bewaard in het Brusselse stadsarchief en in het documentatiecentrum van urban.brussels, bleek al snel dat er sinds 1923 (plannen van R. Serrure) niets wezenlijk veranderd is aan het interieur en dat de cafépui sinds 1909 nagenoeg ongewijzigd bewaard is gebleven. Op grond van dat historisch onderzoek werd besloten om als referentieperiode de originele toestand van 1909 te nemen voor de luifel – die voor een groot deel van de handelszaken in de Beursstraat gemeenschappelijk is – en die van 1923 voor het interieur, meer bepaald de configuratie van het café voordat omstreeks 1980 de keuken werd geïnstalleerd in de derde zaal.

Het stratigrafisch onderzoek heeft geleid tot één gemeenschappelijke kleur voor het herschilderen van de luifel en tot een chronologie van de algemene kleuren van de decoratieve elementen, van de beginjaren tot vandaag. Hoewel het geheel sinds 1923 waarschijnlijk een mengeling van donkerder kleuren heeft gekregen, was dat wellicht niet het geval bij de opening van het etablissement rond 1886-1887.

De elementen van de huidige binnendecoratie en de kleuren lijken de tand des tijds goed te hebben doorstaan. Maar hoe zit het met de oudere kleuren, onder die donkere en warme tinten waarmee we vandaag zo vertrouwd zijn? Hoewel het restauratieproject niet zozeer gericht was op het herstellen van de oorspronkelijke kleuren,

12. PIRLOT, A.-M., *De cafés van Brussel*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, nr. 48, 2009, p. 19.

AFB. 12

Het behangpapier type *Kinkarakawakami* is geïntegreerd in de gelambriseerde structuur van de tweede zaal. (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels)

maar eerder op het herstel van het ruimtelijke geheel van 1923¹³, bracht onderzoek *in situ* enkele onverwachte, oudere kleuren aan het licht.

Er werden heel wat interventies onder de huidige afwerking aangetroffen. In bepaalde delen van het decor in de eerste zaal dateren deze waarschijnlijk van vóór 1923. Het betreft reliëfpapier in neo-renaïssancestijl op de middelste pilaster, de omlijsting van de opening naar de tweede zaal, het onderste houtwerk (zonder de spiegels) en de plafondbalk. De oudste interventie die kon worden geïdentificeerd blijkt verrassend licht van kleur: nu eens beige, dan weer oker en soms gevernist. Vergulde accenten werden waargenomen in het reliëf van het behangpapier met lichte achtergrond (AFB. 11). Op het onderste houtwerk werden verschillende lagen vernis¹⁴ aangetroffen, waarvan de eerste doet denken aan donker, roodachtig mahoniehout. Andere elementen zoals de spiegelomlijstingen, de panelen met engelen en acanthusranken boven de muuropening naar de tweede zaal zouden kunnen dateren uit 1923. Hier zijn de interventies beperkter en de eerste laag be-

staat uit een bruinroodachtig vernis. De huidige plafonds zijn volgens de uitbaters gereconstrueerd op basis van het vorige model. Ze bevatten slechts één laag okerkleurige verf.

Het houtwerk onderaan de muren van de tweede zaal (AFB. 12) zou kunnen dateren uit de periode van de werken van 1923. Het is identiek met het houtwerk in de derde zaal en toont een roodachtig donker vernis als eerste interventie. Het Japanse behangpapier, type *Kinkarakawakami*, is geïntegreerd in de gelambriseerde structuur die tot aan het plafond reikt. Het bestaat vandaag nog steeds en de gekleurde achtergrond werd tweemaal overschilderd. Gelukkig zijn de originele kleuren nog te zien in een zone boven een muuropening die gespaard bleef van overschildering: een geelachtige achtergrond met een reliëf verfraaid met bladmetaal dat na analyse tin bleek te zijn.¹⁵ (AFB. 13) De huidige plafonds zijn slechts in één laag geverfd maar achter de houten kroonlijst kwamen op resten van een oudere, niet-gedateerde bezetting tal van afwerkklagen aan het licht, waarvan de oudste groen is. (AFB. 14)

13. De huidige configuratie van het café stemt overeen met de toestand in 1923: de koer is volledig overdekt en het café werd voorzien van toiletten.

14. In het kader van het stratigrafisch onderzoek werd de afwerking van het houtwerk niet onderworpen aan laboratoriumanalyses.

15. WAILLIEZ, W., *Kinkarakawakami II, Étude technique de quelques papiers peints japonais conservés in situ*, KIK-IRPA, november 2005, p. 15.

AFB. 13
Detail van het behangpapier van de tweede zaal zonder de overschilderingen. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

AFB. 14
Restant van een ouder plafond van de tweede zaal met een eerste groene afwerklaag. (© E. Job)

De derde zaal, ontstaan in 1923 als gevolg van de volledige overdekking van de koer, werd omstreeks 1980 opgesplitst in twee delen toen er een keuken werd geïnstalleerd. Het houtwerk werd toen overgebracht naar de nieuwe muren van de zaal en het behangpapier met rode brocardmotieven werd aangebracht over het Japans papier, waarvan tijdens de recentste werken volledige banen werden blootgelegd. De keuken doorbreekt de symmetrie van het oorspronkelijke volume uit 1923 en verbergt ook de smeedijzeren diensttrap¹⁶ bekleed met donker houtwerk, vergelijkbaar met de lambriserings in de aanpalende zaal. Het houtwerk toont als eerste interventie een donkerrood vernis, net als in de tweede zaal. Het plafond aan de kant van de toiletten heeft een eerste okerkleurige laag, waarschijnlijk aangebracht in 1923, terwijl de metalen structuur van de koepel volgens het stratigrafisch onderzoek oorspronkelijk een donkerrode kleur had.

DE PLANNING VAN DE RESTAURATIE: EEN GROTE UITDAGING

De opdrachtgever beoogde aanvankelijk enkel werken aan de buitenkant van het gebouw: de uithangborden, de terrasscheidingen en de luifel die al lang niet meer doorzichtig was zoals in het begin. Al gauw werd echter ook besloten om de vloerbekleding van het café aan te pakken. Het sterk versleten vinyl oogste immers heel wat kritiek vanwege het cliënteel. Ook bijkomende interventies aan de toiletten, de keukens en de elektriciteit drongen zich op. En dus werd besloten tot grondiger interventies over te gaan, met een hoger prijskaartje weliswaar, maar op het vlak van erfgoed hoe dan ook relevant voor een café dat tenslotte een heus instituut is geworden.

¹⁶ De diensttrap loopt echter nog steeds naar de bureau/kleedkamerruimte van het personeel op de eerste verdieping.

Het behangpapier van café Le Cirio

door Wivine Wailliez, conservator-restaurateur, cel Monumentale Decoratie, verantwoordelijke voor de inventaris van behangpapieren, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK-IRPA).

De wanden van de drie opeenvolgende zalen van *Le Cirio* zijn gedecoreerd volgens het principe van een opdeling in registers: een benedenregister, ingenomen door zitbanken of gelambriseerd, en een bovenregister dat hoofdzakelijk behangen is met reliëfpapier en voorzien van spiegelpanelen. De drie soorten behangpapier die werden gebruikt, behoren tot de categorie lederpapier, d.w.z. reliëfpapier waarvan het decor het vergulde, gedreven leder imiteert of evocert dat tijdens de barok erg gegeerd was in paleizen, patriciërswoningen en abdijen.

Het behangpapier met uitgesproken reliëf van de eerste zaal werd lange tijd niet geïdentificeerd. Ongeveer 50 jaar geleden werd het volledig opnieuw gevernist en verguld, waarna het papier helemaal bruin is geworden. Gelijktijdig werden enkele banen vervangen door gepationeerde plaasterafdrukken. Jarenlang werd dan ook gedacht dat deze ruimte was gedecoreerd met stucwerk in plaats van behangpapier zoals in de aanpalende zaal.

Bij de laatste restauratiewerken werd een stukje niet overschilderde wandbekleding, dat achter een spiegel was bewaard gebleven, nader onderzocht (AFB. E.2.1). De breedte van de baan werd opgemeten – bij de identificatie van behangpapier in het algemeen en van lederpapier in het bijzonder is dat een belangrijk criterium. Afgaande op die breedte ging het om een Europees behangpapier, misschien wel van Belgische makelij (al kon de producent niet worden geïdentificeerd). Het papier bevat elementen ontleend aan echt barokleder (motieven van waaiers of vleermuisvleugels, voluten, boeketten), maar in feite gaat het om een replica uit de late 19de eeuw. De originele kleuren waren lang niet zo donker – wat een beter idee gaf van het oude decor.

In tegenstelling tot de wandbekleding in de eerste en derde zaal werd in de tweede zaal een 'modern style' aangetroffen (AFB. 9-12-13). Dat papier werd in 2005 aan een grondige studie onderworpen en uiteindelijk konden we een *kinkarakawakami* identificeren, d.w.z. een lederpapier van Japanse makelij. Aanvankelijk was het papier bestemd voor de binnenlandse markt, in een tijd dat het land nog erg geïsoleerd was. Het imiteert het vergulde leder dat de Nederlanders in Japan hadden geïmporteerd vanaf de 17de eeuw. Nadat het land werd opengesteld en gemoderniseerd, startte Japan onder invloed van het japonisme de productie van kunstvoorwerpen bestemd voor export, waaronder dus deze vergulde lederimitaties. Het behangpapier werd in Japan met de hand vervaardigd en in de westerse landen verhandeld door het Britse bedrijf Rottmann Strome & C°. Bijzonder aan het papier is dat het meer dan 90 cm breed is. Het lederpapier werd in 1900 door het bedrijf geregistreerd onder de naam *The Camberley*.

Het behangpapier van de derde zaal bleef onbekend tot aan de restauratie. Nochtans was het aanwezig op de kolom die de twee ruimten van elkaar scheidt. Het is een getrouwe kopie van een leder uit de 17de eeuw, met het emblematische motief dat de firma Rottmann & C° kenmerkte vanaf 1884 (AFB. E.2.2). De aanwezigheid van dit behangpapier in de derde zaal geeft aan dat het niet van vóór 1923 kan dateren. Dit doet vragen rijzen over de datering van het behangpapier in de eerste en tweede zaal, waarvan we vermoeden dat het uit 1909 stamt.

AFB. E.2.1
Neorenaissance behangpapier achter de spiegel van de eerste zaal. (© //A - F. Doneux)

AFB. E.2.2
Japans behangpapier op de kolom tussen de tweede en de derde zaal – het is hetzelfde papier als werd blootgelegd tijdens de werken in de derde zaal. (©IRPA-KIK, urban.brussel)

Een licht eikenhouten parket

Het historisch en stratigrafisch onderzoek in 2015 slaagde er niet in om de oudste afwerking van de vloerbekleding te identificeren. In 2017 werden onder het lichte vinyl van de bar wel enkele teersporen waargenomen die kunnen wijzen op de oorspronkelijke aanwezigheid van een houten structuur en vloerbekleding. Bij gebrek aan feitelijke elementen veronderstellen de ontwerpers dat het café oorspronkelijk een houten vloerbedekking had, waarschijnlijk eikenhout, net als de andere Brusselse cafés uit die tijd zoals de *Greenwich* of de *Falstaff*. De directie Cultureel Erfgoed ging akkoord met de plaatsing van een parket naar het model van de vloer in café *Greenwich*. Daarvoor werd gekozen voor een hoogwaardig eikenhouten parket van 9 mm, geplaatst op een eveneens eikenhouten ondervloer volgens de Engelse techniek.

Uiteindelijk werd het 'spook' van het oude eikenhouten parket ontdekt tijdens de werken zelf, toen de keuken werd gedemonteerd en de vinylbekleding en de onderliggende egalinelag werden verwijderd (AFB. E.3.1). Meteen was ook bevestigd dat het in 1923 ging om een massief eiken parketvloer met visgraatmotief en recht geplaatste eikenhouten tussendorpels. De afwerking werd gerealiseerd met een waxolie, kleur 'midden walnoot', om een te groot contrast tussen de vloer en de rest van het schrijnwerk in het café te vermijden. Zo ontstond een diepe honingkleur, als een prepatina (afb. E.3.2). Het eikenhout zal met het verouderen geleidelijk aan donkerder worden.

AFB. E.3.1
'Spook' van het oude parket van zaal 1.
(© urban.brussels)

AFB. E.3.2
Parket na de werken. (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels)

AFB. 15
Beeld na de werken in de derde zaal, parket en banen *Kinkarakawakami*. (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels)

Reconstructie- en schilderwerken herstelden de luifel in ere. Hij werd weer een esthetisch geheel, gevat tussen de gerestaureerde lage hoekijzers en de hoge driehoekige structuur die werd gereconstrueerd op basis van oude foto's. De vloerbekleding werd vervangen door een eikenhouten parket (zie kadertekst). Deze werd zo getrouw mogelijk gereconstrueerd en behandeld zodat metertijd door het gebruik een patina zal ontstaan.

De keuken, die omstreeks 1980 werd geïnstalleerd in de derde zaal, werd gedemonteerd. Een nieuwe keuken werd ondergebracht in een niet-beschermde zone. Bij het verwijderen van de keuken uit het beschermde deel werden restanten aangetroffen van oud Japans behangpapier en werd het oorspronkelijke volume van de derde zaal in ere hersteld, volgens de plannen van 1923 (AFB. 15). In de toiletten, eveneens geïnstalleerd tijdens de werken van 1923, blijven

de interventies beperkt tot de reconstructie van de witte faïence bekkens met de inscriptie 'JACOB, DELAFON & Cie - PARIS-POUILLY & BELVOYE', van de drie urinoirs en het herstellen van de grootste zichtbare barsten, lacunes en beschadigingen in de witte muurfaïences van het type 'metro'. De vloer, eveneens volledig betegeld, is het enige element dat kleur brengt in het geheel: smaragdgroen ter hoogte van de plinten; groen, bruin en grijs ter hoogte van de cementtegels en een oudroze fries rondom het geheel (AFB. 18).

Om al die restauratiewerken tot een goed einde te brengen, hebben zowel de eigenaar als de auteurs zich verdiept in de geschiedenis van het café. De ontdekkingen die werden gedaan tijdens de studies werden beetje bij beetje geïntegreerd. Tegelijk werd getracht om zo goed mogelijk tegemoet te komen aan de wensen van de uitbater en de cliënteel. Bij de planning

van de verschillende werkfasen werd zoveel mogelijk rekening gehouden met de handelsactiviteit (korte sluitingsperiodes), maar ook met de planning van de evenementen die de Stad Brussel organiseert in haar historisch centrum.

De verplichte uitvoeringstermijn van acht weken voor de terugplaatsing van de gerestaureerde luifel en negen weken voor het interieur betekenden een hele uitdaging voor de technische directie van het restauratieproject, maar ook voor alle experts, ambachtslieden en conservator-restaurateurs die eraan meewerkten. De werken brachten decoratieve elementen aan het licht zoals behangpapier en oude sporen van de originele parketvloer, maar gaven het café ook snel de homogene esthetiek terug waarmee de Brusselaars zo vertrouwd zijn. Het café kreeg opnieuw het decor uit de historische en gedocumenteerde referentieperiode zodat het zelfs na meer dan honderd jaar zijn klanten kan blijven ontvangen. Tijdens de onderzoeken en de eerste restauratiecampagnes werd pas echt duidelijk hoe groot de historische en esthetische waarde is van café *Le Cirio*. Dat inspireerde de opdrachtgever om nieuwe interventies te plannen, bijvoorbeeld de restauratie van het behangpapier in de eerste twee zalen en de reconstructie van het Japanse behangpapier in de derde zaal.

Vertaald uit het Frans.

AFB. 16
Gerestaureerde urinoirs, muur- en vloerbetegeling. (A. de Ville de Goyet, 2020 © urban.brussels)

Dankwoord

Wij danken alle experts, ambachtslieden en conservator-restaurateurs die hebben bijgedragen tot de werken van 2018-2019, onder meer:

- het team van ijzersmederij Reuse NV;
- het schildersteam van Camaïeu bvba voor de luifel;
- het schrijnwerkersteam onder leiding van Didier Motte en Benjamin Labricque;
- het team van Christian Van Parys en Géraldine Bussienne dat de werken uitvoerde in de toiletten;
- het team van Estelle Van Geyts voor het stabiliseren van de resten Japans behangpapier die werden aangetroffen in de derde zaal.

Speciale dank ook aan de opdrachtgevers, de familie Van Sintejan, voor hun vertrouwen, en aan Annick Vander Beken die de werf beheerde voor het algemeen aannemersbedrijf ART-Valens NV.

BIBLIOGRAFIE

- Almanakken van koophandel, Brussels Stadsarchief.
- Beschermingsbesluit.
- AUGUSTYNIAK, A.-S., *Rapport d'intervention pour l'étude stratigraphique de l'enseigne du Cirio*, maart 2018.
- Erfgoed Brussel, speciaal nummer, Open Monumentendagen, september 2019, nr. 031.
- HENNAUT, E., DEMANET, M., *Le bois et le métal dans les façades des maisons à Bruxelles. 1850-1940* (Collection l'Art dans la rue, Archives d'architecture moderne), Brussel, 1997.
- JOB, E., *Étude historique des façades et de l'auvent du café 'Cirio'*, april 2017.
- JOB, E., *Étude des finitions décoratives de l'auvent du café 'Cirio'*, augustus 2015.
- JOB, E., *Étude des finitions décoratives intérieures du café 'Cirio'*, juni 2016.
- L'Heure Bleue, *La vie nocturne à Bruxelles de 1830 à 1949*, uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling van het Gemeentekrediet van België en gerealiseerd door Metropolis vzw in Brussel in Passage 44, van 20 maart tot 24 mei 1987.
- PIRLOT, A.-M., *De cafés van Brussel*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, nr. 48, 2009.
- SYMONS, T., HOUSIAU, J., *Le temps est aux couleurs, esquisse de l'histoire chromatique de Bruxelles*, Historia Bruxelles, Brussel, 2006.
- WAILLIEZ, W., *Kinkarakawakami II, Étude technique de quelques papiers peints japonais conservés in situ*, interventiedossier KIK-IRPA, november 2005, p. 15.
- WAILLIEZ, W., 'Kinkarakawakami oder japanische Goldleder-papiere – Teil 1. Historische Grundlagen und Herstellverfahren', *Restauro*, 3/2007, pp. 168-177.
- WAILLIEZ, W., 'Kinkarakawakami oder japanische Goldleder-papiere – Teil 2. Fälle und Auswertung', *Restauro*, 5/2007, pp. 321-327. Zie pp. 323-325.
- WAILLIEZ, W., 'Japanese leather paper or kinkarakawakami: an overview from the 17th century to the Japonist hangings by Rottmann & Co', *Wallpaper History Review*, nr. 7 (2015), 2016, pp. 60-65.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valérie Orban en Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Valérie Orban

Coördinatie iconografie

Valérie Orban, Cecilia Paredes

Auteurs/ redactionele medewerking

ARCHistory, Erika Benati Rabelo, Odile De Bruyn, Marjolein Deceuninck, Félix A. D'Haeseleer, Florence Doneux, Cécile Dubois, Eric Hennaut, Ann Heylen, Emmanuelle Job, Françoise Lombaers, Cristina Marchi, Massimo Minneci, Luan Nguyen, Christian Spapens, Michelle Van Meerhaeghe, Ann Verdonck, Pierre-Yves Villette, Vivine Waillez

Vertaling

Dynamics Translations
Linguanet

Nalezing

Farba Diop, Wim Kenis, Griet Meyfroots, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de leden van het redactiecomité

Eindredactie Nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie Frans

Stéphane Demeter, Valérie Orban

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
APEB (ARCHistory) – Association pour l'étude du bâti
ARA - Algemeen Rijksarchief
CIDEP - Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR – Koninklijke Bibliotheek / Bibliothèque royale
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
SAB – Stadsarchief Brussel
SOFAM – Société des auteurs – photographes, fotoauteurs - maatschappij

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2021/6860/007

Vormgeving en ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Werner Adriaenssens,
Jean-Marc Basy, Françoise Cordier, Julie Coppens,
Liesbeth Degreef, Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Ursula Wieser, het team van het Documentatiecentrum urban.brussels

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, directeur-generaal, urban.brussels
(Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

Urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Kleuren en texturen onderzoekt hoe kleuren ons omringen, bepaald door elke nuance in de texturen die hen weerspiegelen, en beklemtoont zo de noodzaak om zorg te dragen voor het uitzicht van de stad.

Bety Waknine,
Directeur-Generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-196-4